

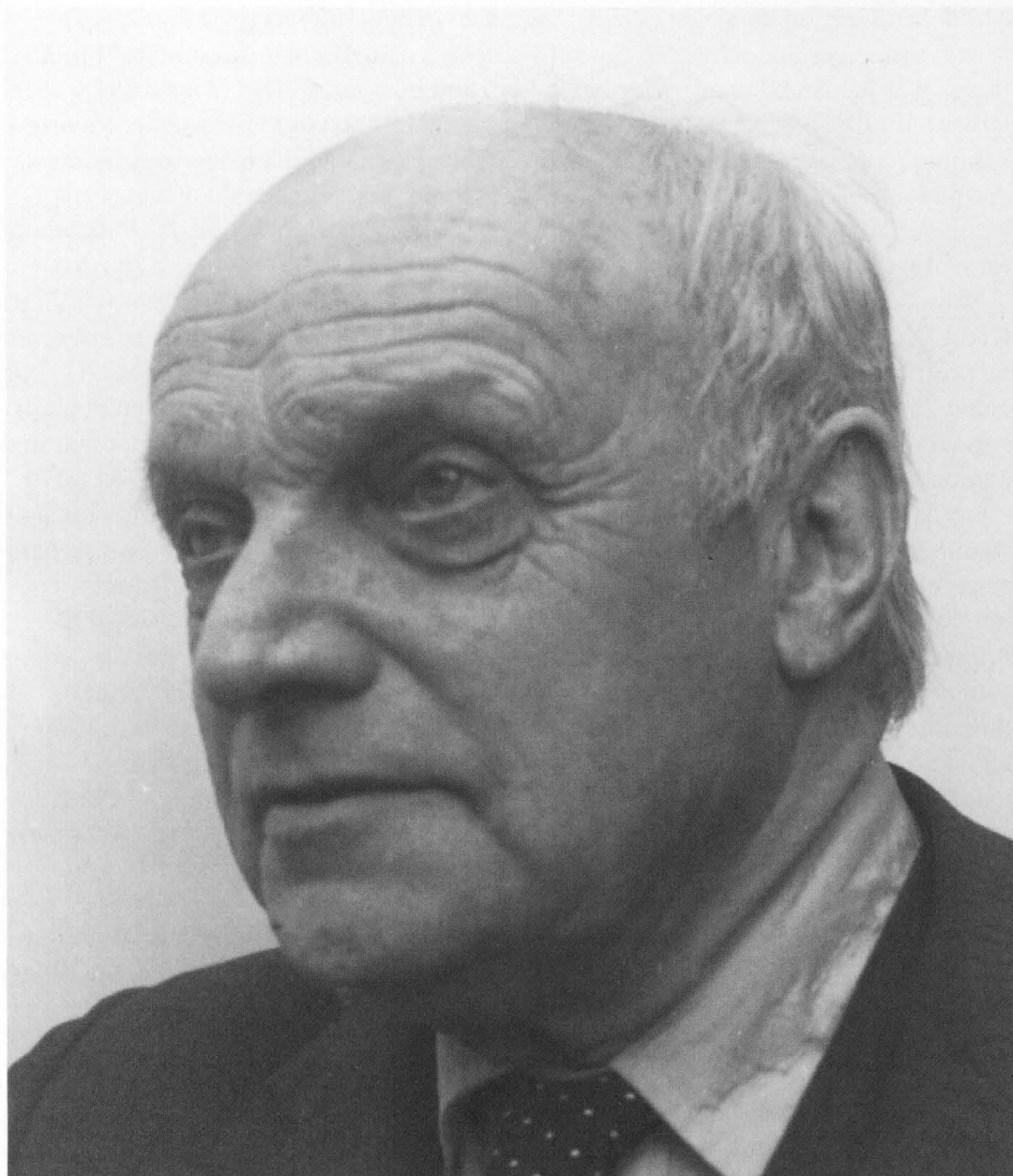
Citation:

H. Daiber, Levensbericht H.J. Drossaart Lulofs, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2000, Amsterdam, pp. 11-16

Herdenking door H. Daiber

Hendrik Joan Drossaart Lulofs

22 april 1906 – 21 oktober 1998

Hendrik Joan Drossaart Lulofs

11

Ik droomde dat ik colleges gaf en toen ik wakker werd, was het ook zo.
H.J. Drossaart Lulofs.

Na een tweeweekse reis naar Istanbul overleed op 21 oktober 1998 op 92-jarige leeftijd Hendrik Joan Drossaart Lulofs, emeritus hoogleraar in de wijsbegeerte van de Klassieke Oudheid aan de Universiteit van Amsterdam. Tot op het laatst was hij bezig met wat zijn leven heeft bepaald: de overlevering van Aristoteles in de Middeleeuwen, bij de Syriërs, de Arabieren en in het middeleeuwse Europa. De 'zonderlinge geschiedenis van een bibliotheek', namelijk van Aristoteles' bibliotheek, was reeds onderwerp van een lezing die Drossaart Lulofs in april 1958, toen leraar te Emmen, heeft gehouden voor het Genootschap voor Historie der Medische, Natuur- en Wiskundige Wetenschappen te Gorinchem. 'Middeleeuwse Aristotelsvertalingen' aldus het thema van een korte en niet gepubliceerde voordracht, gehouden in de vergadering van de Afdeling Letterkunde op 10 maart 1986, werden tot zijn levenswerk.

Drossaart Lulofs werd geboren op 22 april 1906 te Amersfoort als zoon van Pieter Karel Drossaart Lulofs en Alfonsa D. Lulofs van Linge; hij is de laatste overlevende van een zeer begaafde familie, waarvan de stamboom is terug te volgen tot de 16de eeuw, tot Willem de I (1533-1584) en Anna van Egmond (1533-1558) van het huis van Oranje-Nassau. Zijn vader was doctor in de scheikunde en enige tijd leraar in de natuurkunde. Hoewel Drossaart Lulofs' jeugd bepaald niet makkelijk was en hij in zijn uitzonderlijke, vooral muzikale talenten werd beknot en onvoldoende ondersteuning vond, moet desondanks van zijn omgeving een stimulans zijn uitgegaan voor zijn latere belangstelling voor de klassieken en inzonderheid Aristoteles' geschriften over dieren en planten. Een oom van hem, H.J. Lulofs, was in 1900 immers te Amsterdam gepromoveerd op een proefschrift over *De Antisthenis studiiis rhetoricis* en heeft zich in het vervolg nog herhaaldelijk bezig gehouden met Aristotels (o.a. met de meteorologie). Maar aanvankelijk besloot Drossaart Lulofs, na een traditionele schoolopleiding vanuit een persoonlijke achtergrond, op zoek naar steun en oriëntering en worstelend met een ongelukkige liefde, in Leiden theologie te gaan studeren; hij heeft deze studie in 1931 afgesloten met het kandidaatsexamen en ging vervolgens klassieke talen studeren. Zonder verder op nadere, soms niet makelijke omstandigheden in te gaan, weten wij dat Drossaart Lulofs in 1938 zijn doctoraal examen klassieke talen aflegde en hierop, van 1938 tot 1961, leraar werd in oude geschiedenis, Grieks, Latijn en Hebreeuws aan gymnasia en lycea te Den Haag (1938-1943), aan het Stedelijk Gymnasium te Amersfoort (1943-1947) en aan het Gemeentelijk Lyceum te Emmen (1947-1961). Hij promoveerde in Utrecht op vrijdag 23 juni 1943 *cum laude*, bij C.W. Vollgraff over *Aristoteles: De somno et vigilia liber, adiectis veteribus translationibus et Theodori Metochitae commentario*. Vervolgens kreeg hij door zijn verdiensten op het gebied

van klassieke letteren, door zijn doorgaans positief ontvangen edities en artikelen vooral op het gebied van de overlevering van Aristoteles snel internationale bekendheid; in 1958 stond hij op de lijst voor de hoogleraarspost voor wijsbegeerte van de klassieke oudheid en inleiding in de wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam; in 1961 kreeg hij een baan als wetenschappelijk hoofddambtenaar voor Aristotelische Studiën aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waar hij samenwerkte met B.A. van Groningen, die zijn leermeester was, met C.M.J. Sicking en J.H. Waszing; vijf jaar later, per 1 november 1966, werd hij benoemd tot hoogleraar in de wijsbegeerte van de klassieke oudheid aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij een decennium, tot zijn zeventigste levensjaar werkzaam was. In die tijd, reeds een jaar na zijn ambtsaanvaarding als hoogleraar, kreeg hij een eervolle bekroning van zijn wetenschappelijke verdiensten en werd hij in 1967 benoemd tot gewoon lid van de KNAW.

De grondslag van zijn carrière heeft Drossaart Lulofs met zijn reeds genoemde proefschrift gelegd. Hieraan werkte hij terwijl hij leraar was in Den Haag (1938-1943); het zou de methodische grondslag gaan vormen van zijn levenswerk, van artikelen over en editie van teksten in het Grieks, Latijn en later Syrisch, Arabisch en Hebreeuws.¹ In buitengewoon moeilijke tijden, het was de tijd van de Tweede Wereldoorlog, slaagde hij erin om uit Italië kopieën van Griekse en Latijnse handschriften van Aristoteles' *Parva naturalia* te bezorgen en het gedeelte *De somno et vigilia* met de Latijnse vertaling door Wilhelm van Moerbeke uit de 13de eeuw, alsmede als *editio princeps* de Byzantijnse commentaar van Theodor Metochita uit te geven. Zijn nog steeds voorbeeldige uitgave verscheen 1943 in Leiden als proefschrift en vier jaar later, zonder de Byzantijnse commentaar, in de serie *Philosophia antiqua* (d. 2, 1-2). Reeds in zijn proefschrift had Drossaart Lulofs het oog gericht op nieuwe zaken; zijn formulering op p. 10 van zijn inleiding over de overlevering van Aristoteles' *Parva naturalia*, namelijk de opmerking *traditionem Arabicam conferre non potui*, toont reeds zijn ontevredenheid over de verwaarlozing van de oostelijke overlevering van Aristoteles. Een Arabische vertaling van de *Parva naturalia* bleef overigens tot 1986 onbekend,² wat verklaart, waarom Drossaart Lulofs deze weg destijds niet verder heeft kunnen vervolgen. Zijn proefschrift bezorgde hem alleerst de eervolle taak, onder toezicht van L. Minio-Paluello voor het internationale project Aristoteles Latinus, Henricus Aristippus' Latijnse vertaling van Plato's *Phaedo* uit te geven, die in 1950 verscheen. Maar daarna

¹ Een bibliografie van zijn oeuvre, dat blijkt geeft van zijn buitengewone begaafdheid als wetenschapper, musicus en literair criticus, staat in: *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Hellenism. Studies on the Transmission of Greek Philosophy and Sciences dedicated to H.J. Drossaart Lulofs on his ninetieth birthday.* Edited by G. Endress and R. Kruk. Leiden: Research School CNWS, 1997, pp. xi-xv

² H. Daiber, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 136, 1986, p. 312.

kwam er verandering in zijn werkzaamheden. Naast zijn baan als leraar verwierf hij – overigens zonder hulp van buiten af, maar weliswaar reeds vertrouwd met een Semitische taal, het Hebreeuws – kennis van het Syrisch en het Arabisch. Hij had in het ontoereikend beschreven Syrische manuscript Gg. 2.14 te Cambridge de Syrische vertaling van Theophrastus' verloren *Meteorologie* ontdekt en hierover in 1955 een artikel gepubliceerd. De tekst werd negen jaar later op basis van dit artikel door twee Duitse geleerden gepubliceerd, waarover Drossaart Lulofs overigens aanvankelijk heel kwaad was. Hij had een editie voorbereid, maar de publicatie teruggehouden, want de basis voor een verantwoorde editie van de *Meteorologie* was in zijn ogen toen nog te smal. Bovendien was zijn hoofdbelangstelling gericht op de Syrische versie van Nicolaus Damascenus' verloren compendium van Aristoteles' *Philosophie* in het genoemde Syrische manuscript te Cambridge; over het gedeelte *De plantis* publiceerde hij twee jaar later, in 1957 een artikel; hieruit zou 32 jaar later, in 1989, Drossaart Lulofs' *opus magnum* voortvloeien, een uitgave van Nicolaus Damascenus' *De plantis* volgens de Syrische, de daarop gebaseerde Arabische vertaling en de daarop berustende Hebreeuwse en Latijnse versies, gevolgd door een uitgave van de Latijns-Griekse vertaling, die door zijn leerling A.L.J. Poortman was gemaakt.

Het hele manuscript van *De plantis* is nog geschreven met een elektrische schrijfmachine, die van verschillende schrijfkoppen was voorzien – een opofferende taak, waarbij zijn echtgenote, Abelia Albertine Tresling, genaamd 'Iep' (geb. 18.7.1912), hem op vele manieren heeft geholpen. In hun 37 jaar durend huwelijk, dat door haar overlijden op 19 juni 1989 werd beëindigd, heeft zij als *domina casae* alle praktische dingen geregeld; als gastvrouw voor collega's uit binnen- en buitenland, leerlingen, oudleerlingen en hun kinderen is zij door de voortreffelijk georganiseerde uitnodigingen, soms met muzikale omlijstingen onvergetelijk gebleven; Drossaart Lulofs hield van muziek: van Bach, Mahler, Strawinsky en vooral van Wagner en hij was zelf een vermaard pianist, die tot zijn negentigste verjaardag zich niet ontzag, blijk te geven van zijn veelzijdig talent. De gastvrijheid van 'oma Iep' en 'opa Joan' – zijn leerlingen en hun kinderen waren ook hun 'kinderen' en 'kleinkinderen' – gaf tevens blijk van een opvatting van wetenschapsbeoefening, die voorbeeldig kan worden genoemd. Wetenschap manifesteerde zich bij hem zonder de nauwe begrenzing, die zij vaak bij wetenschappers heeft; wetenschap is voor hem niet alleen de letter en zijn overlevering; zij staat ook in relatie tot het leven, de voortgang van de dingen, de ontwikkeling van de tijd. Men begrijpt dat Thomas Mann of Emile Zola voor hem niet alleen een compensatie was voor de strengheid en onverbiddelijkheid van de filologische wetenschap. Integendeel, wetenschap is afhankelijk van mensen, is er voor de mensen en niet andersom. Leven is niet alleen wetenschap; het is ook muziek, lezen, reizen – tot op het laatste bereisde hij samen met Christine Sikman, zijn levensgenote in de laatste jaren, Griekenland en Turkije – en genieten van natuur en cultuur, van die schoonheid,

die blijvend is en die hij met 'De ogen van Lynceus' – aldus de titel van zijn inaugurele oratie op 20 februari 1967 te Amsterdam – poogde te zien. Juist deze afstand tot de wetenschap heeft hem de gave van een niets ontziend inzicht en akribie gegeven, weg van ongewenste eenzijdigheid. Tevens had hij weet van de betrokkenheid van de mens bij de wetenschapsbeoefening. In die zin vloeit Drossaart Lulofs' belangstelling voor de overlevering van Aristoteles' werken in het Grieks, Latijn en in oriëntaalse talen voort uit het bewustzijn dat de betekenis van een tekst niet alleen door zijn inhoud wordt bepaald, maar ook en vooral door zijn overlevering, het afschrift, de redactionele bewerking, de vertaling, de moderne uitgever. De mens bepaalt de tekst, de vorm van de inhoud. Hierbij is de esthetica, de schoonheid der dingen, even belangrijk als onmisbaar vehikel voor de overdracht van de inhoud. De best mogelijke overdracht, de dialoog met de naaste, staat op de voorgrond. Wie hem en zijn werk kent, is onder de indruk van de harmonie van geest en charme, die ook komende generaties zal kunnen bevreemden.

Een antieke tekst is een stuk leven, dat speels kan worden herbeleefd, zoals Aeschylus' *Prometheus* of stukken van Euripides en Sophocles, die hij opnieuw in het Nederlands heeft vertaald en die in de aula van het Gemeentelijk Lyceum te Emmen in 1955 en daarop volgende jaren met veel succes ten tonele werden gevoerd. Of een antieke tekst kan nog altijd geldige waarheden uitdrukken, zoals hij in zijn bijdrage over de eed van Hippocrates en in een ongepubliceerd artikel over 'Varia Hippocratica' (afgesloten 6 oktober 1981) heeft geconstateerd. Tenslotte kan een tekst gewoon een spiegelbeeld zijn van een intellectuele prestatie uit het verleden. Teksten moeten dus op de best mogelijke manier naar de handschriften, vertalingen en latere bewerkingen worden uitgegeven.

De uitgaven van Drossaart Lulofs op het gebied van de aristotelische wetenschappen, namelijk de botanica en dierkunde zijn tot standaardwerken geworden, of het nu gaat om edities voor de vermaarde serie *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*, waarin zijn uitgave van Aristoteles' *De generatione animalium* in 1966 verscheen (herdruk 1972) of voor de serie *Corpus philosophorum Medii Aevi, Aristoteles Latinus*, waarvoor hij in 1965 Wilhelm van Moerbeke's Latijnse vertaling van *De generatione animalium* uitgaf, gevolgd in 1971 van de editie van de Arabische vertaling (samen met J. Brugman). Maar zijn levenswerk is de oprichting van het project *Aristoteles Semitico-Latinus* in 1971, waarbinnen hij zelf in 1989 zijn reeds genoemd *opus magnum*, de editie van Nicolaus Damascenus' *De plantis* in vijf vertalingen publiceerde; op zijn initiatief werd toen, in 1971, besloten om binnen de KNAW een project te entameren met het doel, middeleeuwse Semitische en Arabo-Latijnse Aristoteles-vertalingen uit te geven. Dit project, dat ook bewerkingen van Aristoteles' oeuvre in Semitische talen omvat, is deel van het *Corpus Philosophorum Medii Aevii* dat verschijnt onder de aegis van de Union Académique Internationale. Het feit, dat er tot heden twaalf delen zijn verschenen, geeft blijk van het buitengewone succes en de internationale bekendheid die het project

inmiddels heeft gekregen. Verdere delen, die door Drossaart Lulofs zijn gestimuleerd, zijn in bewerking, waaronder Nicolaus Damascenus' in het Grieks verloren gegane compendium van Aristoteles' filosofie: hiervan had hij in de serie *Philosophia antiqua* (d. 13) onder de titel: *Nicolaus Damascenus on the Philosophy of Aristotle* in 1965 (herdrukt in 1969) een deel volgens de Syrische versie met een Engelse vertaling uitgegeven, namelijk fragmenten van *Physica*, *Metaphysica*, *De caelo*, *De Generatione et corruptione*. Hij had ontdekt, dat in de 13de eeuw Barhebraeus in zijn werken, vooral in zijn *Candelabrum* en in zijn nog onuitgegeven encyclopedie *Butyrum sapientiae* gebruik heeft gemaakt van Nicolaus' *Compendium*. Hiermee heeft Drossaart Lulofs onbedoeld op de noodzaak gewezen van een editie van de *Butyrum sapientiae*, de meest indrukwekkende beschrijving van de aristotelische filosofie in het Syrisch, binnen het project ASL. Hij was overtuigd, dat het mogelijk moest zijn uit de bewerkingen van Aristoteles' leerling Theophrastus, maar ook uit het compendium van Aristoteles' filosofie, gemaakt door Nicolaus Damascenus, zelfs een verloren geschrift, zoals Aristoteles' *De plantis* tenminste gedeeltelijk te reconstrueren. Hij heeft deze reconstructie voor *De plantis* niet meer kunnen verwezenlijken en zich tot opmerkingen in verscheidene, tussen 1957 en 1987 verschenen artikelen beperkt. Maar hij heeft ons nieuwe inzichten gegeven over Aristoteles en zijn receptie bij Theophrastus en Nicolaus Damascenus. Hij deed dit met alle voorzichtigheid en zelfkritiek, zonder er al te somber over te doen. Hier is een lezing over de vijf vertalingen van Nicolaus' *De plantis* interessant, die hij omstreeks 1972 voor de Akademie heeft gehouden, een van meerdere, op verschillende gelegenheden gehouden en niet apart gepubliceerde voordrachten, die vervolgens min of meer in zijn uitgave van Nicolaus' *De plantis* in 1989 zijn verwerkt. Deze Akademie-lezing eindigt met een grafschrift, 'een epitaphium voor mijzelf' – zoals hij schreef:

Hier ligt, die Nicolaus half verstond
En vele jaren rond
Een bodemloos probleem ravotte
Dat met zijn geestesvermogens spotte.
Wilt, wandelaar, om hem niet klagen:
Hij is de schrijver zelf gaan vragen.